

Εισαγωγή στην ομοιοπαθητική και εφαρμογές στη δερματολογία

Παλτατζίδου Κ. | *Ειδικευόμενη, Νοσοκομείο Αφροδισίων και Δερματικών Νόσων "Α. Συγγρός"*
Κοσμά Ε. | *Πτυχιούχος Ομοιοπαθητικός Ιατρός*

Περίληψη

Ομοιοπαθητική είναι μια ολιστική μέθοδος θεραπείας η οποία στηρίζεται στο νόμο των ομοίων και των απειροελάχιστων δόσεων. Διαπιστώνεται πως τα τελευταία χρόνια γίνεται όλο και πιο δημοφιλής και προσφιλής στον κόσμο. Αναμφισβήτητη αλήθεια είναι πως οι δερματικές παθήσεις είναι από τις πλέον συνήθεις παθήσεις για τις οποίες οι άρρωστοι αναζητούν βοήθεια εκ των οποίων προεξέχουσα θέση κατέχει το ατοπικό έκζεμα. Συνεπώς με τον καιρό αποκτά νόημα το γεγονός πως ωφέλιμο θα ήταν οι ιατροί να γνωρίσουν το αντικείμενο της ομοιοπαθητικής καλύτερα, ώστε να μπορούν να έλθουν πιο κοντά στους ασθενείς τους. Σε αυτό βοηθούν κάποιες ελάχιστες μελέτες που έχουν γίνει με θετική και αρνητική έκβαση όσον αφορά την αποτελεσματικότητά της. Ωστόσο απαραίτητο είναι να συνεχίσουν οι δραστηριότητες για νέες κλινικές εργασίες με επιμονή και ζήλο, οι οποίες πιθανά να καταφέρουν να τεκμηριώσουν τη δραστηριότητα της και επιστημονικά.

Introduction in Homeopathy and its Applications in Dermatology. Review

Paltatzidou K., Kosma E.

Summary

Homeopathy is an holistic method of treatment which is supported in the law of similar and infinitely small doses. It is realized that in the past few years homeopathy becomes all the more popular and acclaimed in the world. Undeniable truth is that dermal diseases are the most common of diseases for which patients seek help and those with atopic dermatitis being the foremost. Consequently, it has become a meaningful fact that it would be beneficial for doctors to know the object of homeopathy better, so that they can come closer with their patients. To this aid there have been some studies, with positive and negative results regarding the effectiveness of homeopathy. However, it is essential to continue with further investigations and new clinical work on homeopathy, which can possibly lead to supporting arguments on its effectiveness scientifically.

ΛΕΞΕΣ ΚΥΡΙΑ • Ομοιοπαθητική, δερματολογία, ατοπική δερματίτις, ανασκόπηση

KEY WORDS • Homeopathy, dermatology, atopic dermatitis, review

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Εναλλακτική θεραπεία είναι ένα είδος τέχνης που δίνει τη δυνατότητα επιλογών θεραπείας πέρα από την κλασική ιατρική. Ανάμεσά τους φαίνεται να ξεχωρίζει η ομοιοπαθητική. Οι εφαρμο-

γές της χρονολογούνται από πολλών ετών. Ωστόσο τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αυξανόμενη ζήτηση, καθώς θεωρείται ασφαλής και φθηνή μέθοδος.

Ομοιοπαθητική είναι μια ολιστική μέθοδος θεραπείας, η οποία αναπτύχθηκε από τον Samuel Hahnemann (1755-1843) και βασίζεται στον νόμο των ο-

μοίων "τα όμοια θεραπεύουν όμοια" και των απειροελάχιστων δόσεων. Προέρχεται από τις ελληνικές λέξεις "όμοιος" και "πάθος". Παρατήρησε, λοιπόν, πώς όταν χορηγούσε σε υγιείς φάρμακα από φυτά και ορυκτά σε τέτοια πυκνότητα ώστε να μην ανιχνεύεται πλέον η ουσία, προκαλούνταν συγκεκριμένα συμπτώματα. Όταν, όμως, ένας ασθενής που εμφάνιζε τα συμπτώματα αυτά ελάμβανε το ομοιοπαθητικό φάρμακο, θεραπευόταν. Σκοπός είναι η κινητοποίηση της φυσικής άμυνας του οργανισμού.

Μέχρι σήμερα υπάρχουν ελάχιστες έρευνες σχετικά με την ομοιοπαθητική. Το γεγονός αυτό συντελεί στο να μην γίνεται εύκολα αποδεκτή από τους ιατρούς της κλασικής αλλοπαθητικής ιατρικής όσον αφορά την ασφάλεια και την αποτελεσματικότητα της. Με τον τρόπο, όμως, που εξελίσσεται, είναι απαραίτητη η κατανόηση της βασικής αρχής της από τους δερματολόγους, ώστε να είναι ικανοί να κρίνουν τις σχετικές θεραπείες που λαμβάνουν οι ασθενείς τους δίχως ή και ταυτόχρονα με την κλασική θεραπεία.¹

Οι συνήθεις λόγοι που καταφεύγουν οι ασθενείς στην ομοιοπαθητική είναι η απογοήτευση τους από την κλασική ιατρική, οι πολλές ανεπιθύμητες ενέργειες που συνοδεύουν τα διάφορα φάρμακα, καθώς, επίσης, και η προτροπή από άλλους ασθενείς ή γενικούς ιατρούς.² Οι πιο συχνές παθήσεις για τις οποίες αναζητούν οι άρρωστοι ενίσχυση είναι, κυρίως, οι αναπνευστικές παθήσεις, ακολουθούν οι δερματικές, με κυριότερο το έκζεμα, και ύστερα τα ψυχιατρικά περιστατικά.

ΓΕΝΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ

Σε συγκριτική μελέτη που διεξάχθηκε στη Νορβηγία όσον αφορά τις αλλαγές σχετικά με τα χαρακτηριστικά των ασθενών που έκαναν ομοιοπαθητική παρατηρήθηκε ότι στις καταγραφές της περιόδου 2003/2004 προσήλθαν σημαντικά περισσότερα παιδιά από την περίοδο 1994/1995 ενώ ο αριθμός και το μορφωτικό επίπεδο των αρρώστων ήταν υψηλότερο. Αυτό αποδόθηκε στην καλύτερη ενημέρωση και την οικονομική δυνατότητα των εύπορων οικογενειών. Επίσης επισημάνθηκε το γεγονός ότι ο χρόνος που μεσολαβεί από την ημέρα που κάποιος σκέφτεται ότι θα επισκεφτεί ομοιοπαθητικό γιατρό μέχρι να κλείσει ραντεβού είναι κατά μέσο όρο 4 μήνες (διακυμαίνεται από 0 ημέρες έως και 10 έτη).³

Μέχρι σήμερα μας ήταν γνωστό ότι οι ενήλικες προτιμούν την εναλλακτική ιατρική για χρόνιες παθήσεις, κυρίως για μυοσκελετικά προβλήματα, οι ο-

ποίες δε θεραπεύονται με τα κλασικά μέσα. Ωστόσο, στα παιδιά σε έρευνα που έγινε στην πόλη Bath της νοτιοδυτικής Αγγλίας παρατηρήθηκε ότι προσέρχονται σε αντίστοιχες κλινικές τόσο για χρόνιες όσο και για οξείες παθήσεις. Συνεπώς διακρίνεται ότι διαφοροποιούνται οι προτιμήσεις των ασθενών για την ομοιοπαθητική βάσει της ηλικίας τους.² Επιπρόσθετα, οι αναπνευστικές και δερματικές παθήσεις επιπολάζουν κάτω των 40 ετών, ενώ αντίστοιχα οι μυοσκελετικές παθήσεις περιορίζονται σε μεγαλύτερες ηλικίες. Παρατηρείται, ακόμη, πως οι γονείς εμπιστεύονται τους ομοιοπαθητικούς όταν οι κλασικοί ιατροί είναι φειδωλοί στο να δώσουν θεραπεία ή δεν δείχνουν το απαραίτητο ενδιαφέρον για την πάθηση του παιδιού τους, ενώ αντίθετα οι ομοιοπαθητικοί αντιλαμβάνονται τα συνεχή παράπονα του ασθενούς ως στοιχείο δυσαρμονίας που πρέπει να θεραπευτεί.⁴

Γενικά επικράτησε η άποψη ότι η ομοιοπαθητική δεν έχει ανεπιθύμητες ενέργειες επειδή χρησιμοποιεί απειροελάχιστες δόσεις φαρμάκων. Εμμέσως, όμως, έχει παρενέργειες διότι αποθαρρύνει τη χρήση οποιασδήποτε άλλης θεραπείας που πιθανά να βοηθούσε. Επομένως είναι δυνατόν κάποιες δερματικές παθήσεις να φτάνουν σε έξαρση.⁵

Σπουδαίο πλεονέκτημα των ομοιοπαθητικών φαρμάκων είναι το χαμηλό κόστος. Επιπλέον, με την ομοιοπαθητική δίνεται η εντύπωση στον ασθενή ότι δύναται να συμμετέχει πιο ενεργά στη θεραπεία του.⁵

Μέχρι σήμερα η ομοιοπαθητική δεν υποστηρίζεται από κλινικές εργασίες ενώ η θεραπεία βασίζεται σε αόριστες πεποιθήσεις και στην παράδοση που τη διαφυλάσσει και τη διατηρεί ως τις μέρες μας. Η ευρεία, ωστόσο, αποδοχή της από τον κόσμο φανερώνει την ανικανότητα της κλασικής ιατρικής να ικανοποιήσει κάποιες ανάγκες των ασθενών, οι οποίοι αναζητούν κατανόηση και ψυχολογική υποστήριξη. Ο ρόλος της, συνεπώς, είναι περισσότερο υποστηρικτικός μεταξύ ιατρού και ασθενούς παρά μία αντικειμενική αποτελεσματική θεραπεία.⁵ Από την άλλη μεριά πολλοί ισχυρίζονται πως είναι εξαιρετικά δραστηρική με ικανοποιητικά αποτελέσματα και θα έπρεπε να χορηγείται ξεχωριστά ή και σε συνδυασμό με την κλασική ιατρική.⁶ Τέλος οι δερματολόγοι θα πρέπει να είναι θετικοί να γνωρίσουν και να αποκτήσουν συνειδητή γνώση σε ότι αφορά την ομοιοπαθητική θεραπεία και φιλοσοφία, ώστε να έχουν άποψη και να είναι σε θέση να συζητούν με τους ασθενείς τους.⁷ Απαραίτητο είναι να γίνουν περισσότερες εργασίες που να αναδεικνύουν την αποτελεσματικότητά

της, ώστε να έχουμε πιο εμπεριστατωμένη και ακριβή αντίληψη των πραγμάτων.

ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΣΤΗ ΔΕΡΜΑΤΟΛΟΓΙΑ

Σχετικά, λοιπόν, με τους ενήλικες, εργασία που έγινε στην Ιαπωνία με συμμετοχή 60 ασθενών με χρόνια δερματολογικά προβλήματα, εξετάστηκε η αποτελεσματικότητα της ομοιοπαθητικής θεραπείας. Οι άρρωστοι υπέφεραν από παθήσεις όπως ατοπική δερματίτις, εκζέματα πέραν της ατοπικής δερματίτιδος, σοβαρής μορφής ακμή, χρόνια κνίδωση, ψωρίαση κατά πλάκας και καθολική αλωπεκία. Έλαβαν ομοιοπαθητική αγωγή σε συνδυασμό με κλασικά φάρμακα για διάστημα 3 μηνών έως 2,5 ετών περίπου. Οι ασθενείς εκτιμήθηκαν με βάση τις αλλαγές που παρατήρησαν όσον αφορά τη γενική εντύπωσή τους, τη βελτίωση της πάθησής τους, τη μείωση του κνησμού, την ελάττωση των διαταραχών ύπνου, τη γενικότερη ικανοποίηση τους στην καθημερινή ζωή, την καλύτερη απόδοση τους στον εργασιακό τους χώρο και την καλύτερευση των σχέσεων τους με τους ανθρώπους. Για να σταθμιστεί η αξία των παραπάνω χρησιμοποιήθηκε κλίμακα όμοια με της Γλασκώβης (Glasgow Homeopathic Hospital Outcome Scale). Γενικά το ομοιοπαθητικό φάρμακο επιλέγεται μετά από εκτενή λήψη ιστορικού σχετικά με την προσωπικότητα, το ταμπεραμέντο και το οικογενειακό ιστορικό της πάθησης. Ποσοστό 88,3% θεώρησαν ότι βελτιώθηκαν πάνω από 50% με μόνο ομοιοπαθητική θεραπεία. Ορισμένοι ήταν σταθεροί ή ανυψώθηκαν μικρή βελτίωση, ενώ ούτε ένας δεν παρατήρησε σαφή επιδείνωση. Η ψυχολογική ενόχληση των ασθενών εξαιτίας της νόσου με αντανάκλαση στην καθημερινότητα τους και γενικότερα η εμφάνισή τους φάνηκε να βελτιώθηκαν σημαντικά. Η μελέτη αυτή ήταν απαραίτητο να γίνει διότι υπάρχουν έως σήμερα ελάχιστες εργασίες που να αναδεικνύουν την αποτελεσματικότητα της ομοιοπαθητικής.⁸

Αξιόλογο είναι, επίσης, να αναφέρουμε μελέτη που αναδεικνύει την υπεροχή των δερματικών παθήσεων έναντι των υπολοίπων σε ασθενείς που επιλέγουν να ακολουθήσουν ομοιοπαθητική θεραπεία. Στη μελέτη εμφανίζεται το 86% των Αμερικανών που κάνουν ομοιοπαθητική να έχουν δερματολογικά προβλήματα.⁷

Οι συνήθεις δερματικές παθήσεις για τις οποίες οι άρρωστοι αναζητούν ομοιοπαθητική αγωγή είναι οι εξής: αποστήματα, μυρμηκίες, ακμή, ροδόχρους

νόσος, εκζέματα, ακτινικές υπερκερατώσεις, λοιμώξεις, σημηγατορροϊκή δερματίτις, μελάνωμα.⁵

Ανάμεσά τους ιδιαίτερο ενδιαφέρον φαίνεται να έχει η αντιμετώπιση της ανθεκτικής στη θεραπεία ατοπικής δερματίτιδας που ως γνωστόν επηρεάζει σημαντικά τη ζωή των ασθενών. Γενικότερα πρόκειται για μία από τις πιο συχνές χρόνιες δερματικές παθήσεις. Το αίτιο που την προκαλεί είναι άγνωστο. Υπάρχουν, όμως, επιβαρυντικοί παράγοντες που επιδρούν αρνητικά στην εξέλιξή της, όπως οι διάφορες ερεθιστικές ουσίες, τα αλλεργιογόνα, ο ιδρώτας, η ζέση, ο ξηρός αέρας και το stress, ιδίως στους ενήλικες. Ο τελευταίος παράγοντας δικαιολογεί την απαραίτητη ψυχολογική στήριξη τους.

Ένα στα πέντε παιδιά στη Γερμανία υποφέρουν από ατοπικό έκζεμα.⁹ Μελετήθηκαν 3981 ασθενείς (1130 παιδιά και 2851 ενήλικες) οι οποίοι έλαβαν ομοιοπαθητική θεραπεία. Αναφέρεται μέρος της μελέτης για 225 παιδιά που έπασχαν από ατοπική δερματίτιδα. Έλαβαν διάφορα ομοιοπαθητικά, εκ των οποίων συχνότερα *Calcium carbonicum*, *Tuberculinum* και *Medorrhinum*. Μετά από παρακολούθηση 24 μηνών, οι ασθενείς ανακουφίστηκαν από τα συμπτώματα και η χρήση στεροειδικών σκευασμάτων μειώθηκε σημαντικά.¹⁰

Σε άλλη μελέτη που έγινε σε 17 ασθενείς στην Ιαπωνία που έπασχαν από ατοπική δερματίτιδα χορηγήθηκε ομοιοπαθητικό φάρμακο σε συνδυασμό με τοπικές επαλείψεις κορτικοστεροειδών για διάστημα από 6 μήνες έως 2,5 έτη περίπου. Έπειτα από μερικούς μήνες πέντε από τους ασθενείς ήταν σε θέση να εγκαταλείψουν τα στεροειδή και να ελέγχονται ικανοποιητικά μόνο με την ομοιοπαθητική. Όλοι τους είχαν προηγούμενα λάβει φάρμακα της κλασικής ιατρικής και ποικίλες ψυχολογικές προσεγγίσεις χωρίς αποτέλεσμα. Και πάλι, στη μελέτη αυτή, εκτιμήθηκε η δραστηριότητα της ομοιοπαθητικής με βάση την κλίμακα Glasgow Homeopathic Hospital Outcome Scale. Σπουδαία είναι η άνω του 50% βελτίωση στη ζωή των ασθενών. Συγκεκριμένα, οι ασθενείς αντιλαμβάνονταν πως ήταν πιο υγιείς, η δερματίτιδα τους υποχώρησε ή βελτιώθηκε σημαντικά, ο κνησμός και οι αιπνίες ελαττώθηκαν σε ένταση, η παραγωγικότητα τους στην εργασία αυξήθηκε και καθολικότερα η καθημερινότητα τους και οι κοινωνικές τους συναναστροφές καλύτερευαν. Μερικά από τα ομοιοπαθητικά φάρμακα που χρησιμοποιήθηκαν στη μελέτη ήταν τα εξής: *Staphysagria*, *Nux-vomica*, *Sulphur*, *Pulsatilla*. Το φάρμακο χορηγήθηκε μετά από συζήτηση με τον ασθενή, λεπτομερή εξέταση με μεγάλη προσοχή και ακρίβεια όλων των πτυχών του

χαρακτήρα του και της προσωπικότητας του και εξο-
νυχιστικές ερωτήσεις σχετικά με την πάθηση του.
Με την παραπάνω έρευνα αποδεικνύεται η ωφέλεια
των ασθενών με ανυπότακτη ατοπική δερματίτιδα έ-
πειτα από θεραπεία με ομοιοπαθητικά φάρμακα.⁶

Σε αντίθεση με την παραπάνω έρευνα βρίσκεται
μία άλλη έρευνα που διεξήχθη στην Ιρλανδία. Συμ-
μετείχαν 80 παιδιά ηλικίας 2 μηνών έως 17 ετών εκ
των οποίων τα 34 έλαβαν εναλλακτική αγωγή. Οι λό-
γοι που δέχτηκαν οι γονείς να γίνει ομοιοπαθητική
στα παιδιά τους ήταν ο φόβος για τις ανεπιθύμητες
ενέργειες των κορτικοστεροειδών, η σύστασή της από
τρίτους και η δυσαρέσκεια τους από τις συνεχείς α-
ποτυχίες της κλασικής ιατρικής. Με την έρευνα αυτή
παρατηρήθηκε ότι ποσοστό 57.7% δε βελτιώθηκε,
10% χειροτέρευσε, ενώ το 15 από τα 34 παιδιά είχαν
κάποια μικρή βελτίωση, κυρίως, όσον αφορά τον
κνησμό. Επιπρόσθετα, το κόστος της θεραπείας α-
νέρχεται από 0 έως 4000 ευρώ με μέσο όρο το ποσό
των 321.8 ευρώ. Ακόμη, εντύπωση έκανε το γεγονός
ότι εισήχθησαν σε κλινικές για την περαιτέρω αντι-
μετώπιση του εκζέματος ίσος περίπου αριθμός παι-
διών που έκαναν ομοιοπαθητική θεραπεία και παι-
διών που έλαμβαναν κλασική αγωγή, στοιχείο που υ-
ποδεικνύει πως η ομοιοπαθητική ίσως να δρα ως
placebo. Κατά συνέπεια η έρευνα αυτή ενθαρρύνει
τους δερματολόγους να μην συμμερίζονται την εναλ-
λακτική ιατρική.¹¹ Παρόμοια αποτελέσματα είχε και
μία άλλη έρευνα που έγινε και αυτή σε παιδιά στην
πόλη Leicester του Ηνωμένου Βασιλείου.¹² Ομοίως,
σε έρευνα των Linde et al εμφανίζεται η ομοιοπαθη-
τική δράση να εξισώνεται με placebo.¹³

Ακόμη, αξιόλογη είναι και η αναφορά εργασίας
στην οποία μετείχαν 30 ασθενείς που έφεραν στοιχεία
μολυσματικής τερμίνθου στο δέρμα τους. Πρόκειται
για καλοήγη και μεταδοτική νόσο με μεγαλύτερη επί-
πτωση στα παιδιά. Από τους ασθενείς αυτούς οι 15 थे-
ραπεύτηκαν πλήρως με την ομοιοπαθητική, οι 12 βελ-
τιώθηκαν και οι 3 έμειναν ανεπιπράστοι. Τα ομοιοπα-
θητικά φάρμακα που κατά το πλείστον χρησιμοποιή-
θηκαν ήταν το *Natrium sulphuricum*, το *Sulphur* και το
Natrium muriaticum.¹⁴ Εξίσου θετικά αποτελέσματα
είχε και έρευνα σε ψωριασικούς αρρώστους.¹⁵

Από την άλλη μεριά πολύ χρήσιμη είναι η πα-
ρουσίαση ενός περιστατικού που αφορά την εμφάνι-
ση πομφολυγώδους πεμφιγοειδούς σε παιδί ηλικίας
9 μηνών μετά από θεραπεία με ομοιοπαθητικά. Πρό-
κειται για αυτοάνοσο νόσημα, εξαιρετικά σπάνιο
στην παιδική ηλικία, το οποίο στην περίπτωση αυτή
λίγο έλειψε να αποβεί μοιραίο για το παιδί. Το τε-
λευταίο έκανε χρήση ομοιοπαθητικών φαρμάκων για

ατοπική δερματίτιδα. Έλαβε *Sulphur*, *Mercury*, *Can-
tharides* και *Rhus (Toxicodendron)*. Η ιδέα της ομοι-
οπαθητικής πως αρχική επιδείνωση των συμπτωμά-
των μετά τη λήψη ομοιοπαθητικού χαπιού είναι επι-
θυμητή, ήταν αυτή που παρακίνησε τον ιατρό να συ-
νεχίσει τη θεραπεία, ενώ το πομφολυγώδες πεμφιγο-
ειδές ελάμβανε χώρα.¹⁶ Αυξημένος αριθμός αναφο-
ρών όσον αφορά τις παρενέργειες των ομοιοπαθητι-
κών φαρμάκων στο δέρμα διαφαίνονται με το χρόνο,
όπως κνησμός, κνίδωση, εξανθήματα.^{17,18,19}

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Jennifer R. Stibbe, MD. Homeopathy in Dermatology. Clinics in Dermatology, 1999; 17:65-8.
- Neil Simpson and Kevin Roman. Complementary medicine use in children: extent and reasons. A population - based study. British Journal of General Practice, 2001; 51:914-6.
- Viksveen P, Steinsbekk A. Changes in patients visiting a homeopathic clinic in Norway from 1994 to 2004. Homeopathy, 2005; 94:222-8.
- Steinsbekk, Fonnebo V. Users of homeopaths in Norway in 1998, compared to previous users and GP patients. Homeopathy, 2003; 92:3-10.
- Smolle J. Homeopathy in dermatology. Dermatologic Therapy, 2003; 16:93-7.
- Itamura I., Hosoya R. Homeopathic treatment of Japanese patients with intractable atopic dermatitis. Homeopathy, 2003; 92: 108-14.
- Ernst E. The usage of complementary therapies by dermatological patients: a systematic review. British Journal of Dermatology, 2000; 142: 857-61.
- Itamura R. Effect of homeopathic treatment of 60 Japanese patients with chronic skin disease. Complementary Therapies in Medicine, 2007; 15: 115-20.
- Becker-Witt C., Ludtke R., Weishuhn TER., Willich SN. Diagnoses and treatment in homeopathic medical practice. Forsch Komplementarmed Klass Naturheilkd, 2004; 11: 98-103.
- Witt C.M., Ludtke R., Willich SN. Homeopathic treatment of children with atopic eczema: A prospective observational study with two years follow-up. Acta Dermato-Venereologica, 2009; 182-3.
- Hughes R., Ward D., Tobin A.M., et al. The use of alternative medicine in pediatric patients with atopic dermatitis. Pediatric Dermatology, 2007; 24:118-20.
- Johnston GA, Bilbao RM, Graham-Brown RAC. The use of complementary medicine in children with atopic dermatitis in secondary care in Leicester. Br J Dermatol, 2003; 149:566-71.
- Linde K., Clausius N., Ramirez G. et al. Are the clinical effects of homeopathy placebo effects? A met-analysis of placebo-controlled trials. Lancet, 1997; 350:834.
- Rajendran ES. Molluscum contagiosum: a case series. Homeopathy, 2002; 91:255-9.

15. Witt CM, Ludtke R, Willich SN. Homeopathic treatment of patients with psoriasis-a prospective observational study with 2 years follow-up. *J Eur Acad Dermatol Venereol*, 2009; 23(5):538-43.
16. Kuenzli S., Grimaitre M, Krischer J, Saurat J-H, et al. Childhood bullous Pemphigoid: Report of a case with life-threatening course during homeopathy treatment. *Pediatric Dermatology*, 2004; 21:160-3.
17. Aberer W., Strohal R. Homeopathic preparations-severe adverse effects, unproven benefits. *Dermatologica*, 1991; 182:253.
18. Ernst E. Risk-free homeopathy? *Schweiz Med Wochenschr*, 1996; 126:1677-9.
19. Dantas F., Rampes H. Do homeopathic medicines provoke adverse effects? A systematic review. *Br Homeopath J*, 2000; 89(suppl 1):35-8.

Αλληλογραφία: Κ. Παπατζίδου

Ανδρομάχης 22, Καλλιθέα 17674 Αθήνα

Τηλ.: 697 4341420, 210 9401027

E-mail: kyrpalt@yahoo.gr

ELIDEL[®]
(pimecrolimus) Cream 1%

 LAMISIL[®]
TERBINAFINE

 FAMVIR[®]
famciclovir
250mg 500mg

 NOVARTIS

Novartis (Hellas) A.E.B.E.
Τ.Θ. 52001
144 10 Μεταμόρφωση
Τηλ.: 210 281 1712
www.novartis.gr
ΦΑΡΜΑΚΟΕΠΑΓΡΥΠΙΝΗΣΗ: 210 282 8812

Γραφείο Θεσσαλονίκης:
Βασ. Όλγας 216
551 33 Καλαμαριά
Τηλ.: 2310 424 039

OCT/2009/ELD/AD/5

BIA NEE Α.Ε. ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΦΑΡΜΑΚΩΝ
Γραφεία Επιστημονικής Ενημέρωσης
• ΑΘΗΝΑ: Οδός Τατοίου 146 71 Ν. Ερυθραία,
Τηλ.: 210 8009111
• E-Mail: mailbox@vianex.gr
• INTERNET: <http://www.vianex.gr>
• ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: Β.Χατζή 2, Τηλ: 2310 840440

VE9135